

PREZIDENTAS KAZYS GRINIUS KITŲ LIETUVOS PREZIDENTŲ ANTANO SMETONOS IR ALEKSANDRO STULGINSKIO VEIKLOS KONTEKSTE

DOC. DR. MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakultetas
Lithuanian University of Educational Sciences, Faculty of History
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas mindaugas.tamosaitis@leu.lt

Santrauka

Straipsnyje, parengtame pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos Respublikos Seime vykusiame forume-minėjime „Politinės sistemos ir demokratinių vertybių formavimas Lietuvoje (1920–1926 metais)“ ir skirtą Prezidento Kazio Griniaus 150-osioms metinėms paminėti, bene pirmą kartą istoriografijoje šis Lietuvos Prezidentas lyginimas kitų nagrinėjamo laikotarpio prezidentų Antano Smetonos ir Aleksandro Stulginskio veiklos kontekste: aptariamos Lietuvos vadovų turėtos galios demokratišku ir autoritarizmu laikotarpiu, atskleidžiamos šių asmenų išrinkimo į prezidentus aplinkybės ir motyvai, trijų prezidentų tarpusavio santykiai, jų požiūris į valstybės valdymą ir užimtą padėtį dėl kaimyninių valstybių agresijos iš žemėlapiu priverstinai išnykus nepriklausomai Lietuvai. Pabaigoje pateikiamos straipsnio išvados.

Reikšminiai žodžiai: Kazys Grinius; Antanas Smetona; Aleksandras Stulginskis; Prezidentas; Seimas; partija; Konstitucija; opozicija.

Įvadas

Per pastaruosius keletą metų apie prezidentus A. Smetoną, A. Stulginskį ir K. Grinių pasirodė ne vienas solidus mokslinis darbas¹, kuriame išsamiai atskleista daugelis šių asmenybių veiklos detalių. Todėl moksliniu požiūriu nėra paprasta pasakyti ką nors nauja apie šias daug Lietuvai nusipelnčius asmenybes. Kita vertus, neturime atskiro tyrimo, kuriame būtų bandoma pagal įvairius kriterijus palyginti tris prezidentus, pamėginti nustatyti, kuo jie panašūs ir kuo skyrėsi. Ši istoriografijos spraga ir paskatino parengti atskirą publikaciją, tačiau ją laikyčiau daugiau diskusine. Tai nėra prezidentų „lyginamoji analizė“, o daugiau mėginimas ją daryti.

Prieš pereidamas prie dėstymo, priminsiu, kad A. Smetona Prezidentu išbuvo apie 15 metų; A. Stulginskis, įskaitant laikinai eitas Prezidento pareigas, – 6 metus; o K. Grinius – tik pusę metų (žr. 1 lentelę). Turint tai omenyje prezidentų lyginimas daugiau simbolinis, tačiau jis prasmingas, nes leis šiuos asmenis įvertinti nagrinėjamo laikotarpio kontekste, kartu parodant atskirai kiekvieno iš jų pranašumus ar trūkumus. Straipsnyje išskirtinis dėmesys skiriamas 1919–1940 m. laikotarpiui, kai Lietuvą pasikeisdamos valdė šios asmenybės.

1 lentelė

Prezidentavimo laikotarpis	1919 04 04– 1920 06 19	1920 06 19– 1926 06 ²	1926 06 07– 1926 12 18	1926 12 19– 1940 06 15
Prezidentas	Antanas Smetona	Aleksandras Stulginskis	Kazys Grinius	Antanas Smetona

¹ Solidžiausiais šios tematikos darbais laikytini: Eidintas, A. *Antanas Smetona ir jo aplinka*. Vilnius, 2012; Eidintas, A. *Aleksandras Stulginis ir jo epocha*. Vilnius, 2014; Tamošaitis, M. *Kazys Grinius ir jo bendražygiai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940: valstiečiai liaudininkai autoritarizmo laikotarpiu*. Vilnius, 2014; Tamošaitis, M., Svarauskas, A. *Nuo Kazio Griniaus iki Antano Smetonos: valdžios ir opozicijos santykiai Lietuvoje 1926–1940 m.* Vilnius, 2014.

² 1920–1922 m. Steigiamojo Seimo Pirmininkas, laikinai ėjo Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas.

Publikacija parengta remiantis Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAVB RS) saugoma medžiaga, to meto spauda, kitų autorių atliktais tyrimais.

Keletas pastebėjimų dėl prezidentų galių

Paprastai lietuvių visuomenėje (net ir moksliniuose tyrimuose) pernelyg sureikšminami demokratijos laikotarpiu (iki 1926 m. pabaišos) Lietuvą valdę prezidentai, pabrėžiamas jų pernelyg didelis svoris šalies politiniame gyvenime. Realiai Prezidento vaidmuo buvo labiau simbolinis. Tai atsispindėjo 1919 ir 1920 m. Laikinosiose Konstitucijose bei 1922 m. priimtoje Steigiamojo Seimo Konstitucijoje³. Pastaroji, garantavusi parlamentinę demokratinę santvarką, aukščiausius įgaliojimus suteikė Seimui, įtvirtino vadinamąją „seimokratiją“. Realiai Seime valdančiosios daugumos priimtus sprendimus turėjo pasirašyti ar atmesti jos pačios išrinktas Prezidentas, o Vyriausybė priimtus įstatymus privalėjo įgyvendinti. Tokiomis sąlygomis valdančiosios daugumos išrinktam Prezidentui likdavo tik pasirašyti, kitaip sakant, patvirtinti Seimo priimtus įstatymus. Remiantis Konstitucija, to paties Seimo valdančiosios daugumos 2/3 visų atstovų balsų dauguma Prezidentas galėjo būti atstatydingas. Iliustruojant III Seimo pavyzdžiu, valdančioji schema atrodė gana paprastai: Seime valdančioji koalicija, sudaryta iš valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų atstovų, priiminėjo įstatymus, juos pasirašinėjo minėtos koalicijos Prezidentu išrinktas valstietis liaudininkas K. Grinius, o įstatymus vykdė koalicinė Vyriausybė, vadovaujama valstiečių liaudininkų lyderio Mykolo Sleževičiaus. Panaši situacija susiklostė ir II Seime, kai valdančioji dauguma Prezidentu buvo išrinkusi krikščionių demokratą A. Stulginskį. Todėl gyventojai dėl valdžios priimtų įstatymų netinkamo vykdymo

³ Lietuvos Valstybės Konstitucija (1922 m. rugpjūčio 1 d.). Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=112956&p_query=&p_tr2=2 [žiūrėta 2016 m. gegužės 4 d.].

protestus ar pagyras daugiausia reiškė ne šalies Prezidentui, bet Seimui ar Vyriausybei. Tokiomis sąlygomis prezidentų A. Stulginskio ir K. Griniaus veiklos galios buvo daugiau ar mažiau simbolinės. Kad Prezidento K. Griniaus galios buvo menkos, iliustruoja ir valstiečių liaudininkų frakcijos išipareigojimai socialdemokratams III Seimo darbo pradžioje. Dar prieš prezidento rinkimus socialdemokratams koalicijos partneriams valstiečiams liaudininkams už paramą jų kandidatui į prezidentus K. Griniui iškėlė ultimatyvias sąlygas: Prezidentas be LSDP frakcijos sutikimo: „a) negrąžina Seimui persvarstyti jokio Seimo priimto įstatymo; b) nepaleidžia Seimo; c) nedaro jokių kitų svarbesnių žygių“⁴. Turint omenyje, kad prezidento rinkimus laimėjo K. Grinius, galima manyti, kad liaudininkai socialdemokratų sąlygas priėmė, o tai reiškė, kad K. Grinius bus priklausomas nuo Seimo valdančiosios daugumos, ypač socialdemokratų⁵. Panašiai atsitiko ir Prezidentui A. Stulginskiui, kuris per II Seimo posėdžius vetavo vos kelis šio Seimo priimtus įstatymus⁶. Todėl visa tai, ką Prezidentas atlikdavo parlamentiniu laikotarpiu, ne blogiau galėjo atlikti ir Seimo Pirmininkas, kurį paprastai išrinkdavo valdančios jėgos (dažniausiai rinkdavo koalicijos lyderį). Tad galima būtų paklausti, ar iš tiesų Lietuvai buvo reikalingas Prezidentas 1919–1926 m.

Kitokia padėtis susiklostė po 1926 m. pabaigoje įvykusio valstybės perversmo. Gruodžio 19 d. Seime naujuoju Prezidentu išrinkus A. Smetoną, pradėta teisiškai stiprinti Prezidento galias. Tuo tikslu buvo išleistos 1928 m. ir 1938 m. Lietuvos Konstitucijos. Remiantis

⁴ LSDP CK pirmininko K. Bielinio raštas Nr. 207 LVLS CK 1926, birželio 1, *LMAB RS*, f. 199-250, l. 102.

⁵ Tamošaitis, M. Nuo valdžios iki opozicijos: valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų santykiai III Seimo laikotarpiu. *Lietuvos III Seimas – 1926–1927 išbandymų metai*. Sudarytojai S. Kaubrys, A. Vyšniauskas. Vilnius, 2013.

⁶ Blažytė-Baužienė, D. II Seimas (1923–1926). *Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas*. Vilnius, 2007, p. 56–118. (Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas; t. 3.)

jomis, pagrindiniu valdžios centru tapo ne Seimas, bet šalies Prezidentas. Laikydamasis šių Konstitucijų, A. Smetona su savo aplinka Lietuvoje įtvirtino ne tik prezidentinį, bet kartu ir diktatūrinį (autoritarinį) valdymą. Turimomis galiomis A. Smetona gerokai lenkė ankstesnius prezidentus, įskaitant save patį – pirmojo Prezidento (1919–1920 m.) valdymo metais. Jo galių įtvirtinimą liudijo ir pati prezidento rinkimų procedūra – pagal naują tvarką iš vieno pasiūlyto kandidato jį rinko ne Seimas (kaip anksčiau; Seimo 1927–1936 m. nebuvo) ar tauta, bet ypatingieji tautos atstovai, pavaldūs pačiam Prezidentui (tokia praktika išbandyta 1931 m. ir 1938 m.). Tai buvo prezidento rinkimų parodija, iš anksto žinant, ką tautos atstovai išrinks.

Kandidatų į prezidento postą paieška

Nekyla abejonių, kad A. Smetona, A. Stulginskis ir K. Grinius buvo didžios asmenybės ir visi trys buvo verti eiti Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas. Tačiau turimi šaltiniai rodo, kad ne visi šie asmenys buvo iš anksto laikomi favoritais, tinkančiais užimti minėtus postus. Bene daugiausia keblumų kilo dėl K. Griniaus kandidatūros. Kaip rodo gausi dokumentinė medžiaga, K. Grinius, iki išrenkant Lietuvos Prezidentu 1926 m. birželį, savo svoriu Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungoje (LVLS) neprilygo teisininko išsilavinimą turinčiam bendražiogiui M. Sleževičiui, aptariamam laikotarpiu vadovavusiam partijai. Nuo Steigiamojo Seimo laikų (1920–1922 m.) iki pačios III Seimo (1926 m.) darbo pradžios M. Sleževičius buvo Valstiečių liaudininkų partijos frakcijos Seimuose pirmininkas. O K. Grinius net nebuvo minimas kaip galimas kandidatas užimti šalies prezidento postą. Antai, I Seime vykstant liaudininkų ir krikščionių demokratų bloko atstovų deryboms, liaudininkai iš pat pradžių į šį postą siūlė ne K. Grinių, o „Santaros“ atstovą teisininką Petrą Leoną. Tačiau jo kandidatūrą kaip laisvamano kategoriškai atmetė krikščionių demokratų bloko atstovai. 1923 m. birželio 4 d., II Seimo kadencijos pradžioje, valstiečių

liaudininkų frakcijos posėdyje, svarstant kandidatūras į Respublikos prezidentus, vėl apsisotą ties „Santaros“ atstovu P. Leonu. Šiam davus neigiamą atsakymą, kairiųjų frakcijų Lietuvos Prezidentu buvo siūlomas valstietis liaudininkas Jonas Vileišis⁷. Ir šį kartą visiškai nesvarstyta K. Griniaus kaip galimo Prezidento kandidatūra. Praėjus trejiems metams pasikartoję panaši situacija. Po III Seimo rinkimų 1926 m. gegužės 23 d. LVLS centro tarybos posėdyje iš pradžių į šalies prezidentus pasiūlytas Jonas Vileišis. Tik tame pačiame posėdyje priėmus nutarimą, kad kandidatą į šį postą galėtų kelti ir III Seimo valstiečių liaudininkų frakcijos nariai, po pertraukos kandidatu į prezidentus daugiau kaip $\frac{3}{4}$ balsų išrinktas K. Grinius⁸. Ties K. Griniaus kandidatūra apsisotą tuomet, kai atkrito J. Vileišio kandidatūra, paaiškėjus, kad jis Šiaurės Lietuvoje turi įsigijęs dvarą. Valstiečių liaudininkų vadovybė laikėsi nuostatos, kad jų siūlomas kandidatas į prezidentus turi būti „arčiau liaudies“, o ne dvaro savininkas, mat šis, jos supratimu, galėjo sietis su ponais. Priešingybė buvo K. Grinius, turintis didelę autoritetą dar nuo Vinco Kudirkos laikų, tuo metu gyvenęs kaip nuomininkas savo artimo bičiulio M. Sleževičiaus name. Todėl ši kandidatūra visuomenei neturėjo kelti abejonių.

A. Smetonai ir A. Stulginskiui „sekėsi“ daug geriau kandidatuoti į prezidentus. Pirmiausia A. Smetona nuo „Vilties“ (1907 m.) laikų buvo idėjinis ir neginčijamas būsimos Tautos pažangos partijos lyderis. A. Smetonai kelią siekti šio posto atvėrė tai, kad jis buvo išrinktas į Lietuvos Tarybą, be to, jai pirmininkavo. Tam nemenkos įtakos turėjo didelis A. Smetonos autoritetas, gebėjimas vieningam darbui sutelkti skirtingų ideologijų politikus. Dėsninga, kad 1919 m. balandžio 4 d. priėmus Lietuvos Laikinąją Konstituciją Lietuvos Tarybos prezidiumo pirmininkas A. Smetona tapo pirmuoju Lietuvos Prezidentu. 1926 m.

⁷ Valstiečių liaudininkų sąjungos frakcijos posėdžio protokolas, 1923, birželio 4. *LMAVB RS*, f. 199-144, l. 4.

⁸ LVLS Centro tarybos posėdžio protokolas, 1926, gegužės 23. *LMAVB RS*, f. 199-40, l. 8.

pabaigoje A. Smetonai Prezidento pareigas pavedė eiti valstybės perversmą įvykdę karininkai, kurie labai palankiai vertino tautininkų lyderį dar nuo Lietuvos nepriklausomybės kovų. Kad A. Smetona vertas šio posto, jokių abejonių nekilo jo partijai – Lietuvos tautininkų sąjungai (LTS) ir jo artimam bičiuliui A. Voldemarui. Padėtis ėmė keistis trečio dešimtmečio pabaigoje, atsiradus nesutarimų tarp Prezidento ir minėto A. Voldemaro, taip pat ketvirtame dešimtmetyje jauniesiems tautininkams pradėjus vis daugiau kritikuoti senstantį Prezidentą A. Smetoną dėl ne visada jiems priimtino šalies valdymo.

Dar kitaip klostėsi A. Stulginskio išrinkimo Lietuvos Prezidentu situacija. Tarp krikščionių demokratų buvo ne vienas A. Stulginskiui savo autoritetu prilygstantis veikėjas. Kaip pavyzdį galima paminėti kunigą Mykolą Krupavičių. Tačiau, pradėdamas Steigiamuoju Seimu ir baigiant II Seimu, krikščionys demokratai mieliau rinkdavosi nekonfliktišką, sugebantį suvienyti kitus krikdemus, galintį primesti savo įtaką A. Stulginskį (kartais tarp krikdemų vadintą „Dievo avinėliu“). Taigi ši figūra buvo labai paranki pačiai jį delegavusiai partijai. A. Stulginskis jam partijos pavestą misiją atliko nepriekaištingai.

Politiniai bendražygiai ir oponentai

K. Griniaus, A. Smetonos ir A. Stulginskio politinės veiklos analizė rodo, kad šios trijulės santykiai niekada nebuvo pernelyg artimi. Tam tikrą laikotarpį jie buvo arba bendražygiai, arba oponentai. Svarbiausia, visi trys jie beveik niekada neveikė kaip viena komanda. Paprastai, kai du iš jų veikė išvien, trečiojo tuo metu tiesiog nebūdavo šalia ar jis oponuodavo kitiems dviem. Antai, A. Smetona ir K. Grinius XX a. pradžioje kurį laiką veikė Lietuvos demokratų partijoje; Pirmojo pasaulinio karo metais A. Smetona ir A. Stulginskis dirbo Lietuvos Taryboje, abu 1918 m. vasario 16 d. pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą; 1920 m. gegužės 15 d. darbą pradėjus demokratiškai išrinktam Steigiamajam Seimui, Prezidentas A. Smetona su naujuoju Steigiamąjo Seimo

Pirmininku A. Stulginskiu kartu išdirbo vos mėnesį; A. Stulginskis po to pradėjo laikinai eiti šalies Prezidento pareigas; tada prasidėjo A. Stulginskio ir VI Vyriausybės vadovo K. Griniaus bendradarbiavimas, trukęs iki 1922 m. sausio; atsistatydinus K. Griniaus Vyriausybei, buvęs Ministras Pirmininkas pasitraukė į opoziciją, į kurią nuo 1920 m. birželio pasitraukė Prezidento pareigų netekęs A. Smetona. Nauja situacija susiklostė prieš III Seimo rinkimus, kai K. Griniaus ir A. Smetonos partijos kartu su Lietuvos ūkininkų partija sudarė rinkimų koaliciją; tačiau trumpas K. Griniaus ir A. Smetonos partijų bendradarbiams truko iki III Seimo durų. Naują valdančiąją koaliciją sudarius valstiečiams liaudininkams, socialdemokratams ir tautinėms mažumoms, A. Smetona ir jo vadovaujami tautininkai kurį laiką laikėsi pasyviai, o lapkričio mėnesį prisijungė prie A. Stulginskio opozicijos, į kurią krikdėmai pasitraukė pralaimėję III Seimo rinkimus. A. Smetonos ir A. Stulginskio suderinti opoziciniai veiksmai davė rezultatų 1926 m. gruodžio mėnesį, kai po valstybės perversmo tautininkų lyderis A. Smetona buvo išrinktas naujuoju Lietuvos Prezidentu, o A. Stulginskis – naujuoju III Seimo Pirmininku. Kad taip įvyktų, perversmininkai iš savo pareigų privertė atsistatydinti teisėtą Prezidentą K. Grinių. Tačiau A. Smetonos ir A. Stulginskio diumviratas baigėsi 1927 m. balandį, kai Prezidento aktu buvo paleistas III Seimas. Įsigalėjus A. Smetonos vienvaldystei, K. Grinius ir A. Stulginskis per likusį nepriklausomybės laikotarpį šiam valdymui liko opozicijoje. Tačiau netapo ir artimais bičiuliais. Tik tam tikrais atvejais jie veikė kaip viena komanda, išsakydavo kritiką dėl minėtos vienvaldystės. Kaip pavyzdį galima paminėti 1935 m. K. Griniaus, A. Stulginskio ir buvusių ministrų pirmininkų Prezidentui A. Smetonai adresuotą memorandumą dėl Lietuvoje susidariusios sunkios padėties. K. Griniui ir A. Stulginskiui dirbti drauge trukdė ir tai, kad pirmasis veikė laikinojoje sostinėje, o antrasis savo ūkyje Jokūbave. Įdomu tai, kad 1940 m. SSRS okupuojant Lietuvą prezidentai vėl „pasielgė“ skirtingai: tuometinis Prezidentas A. Smetona pasiraukė į užsienį, o buvę prezidentai A. Stulginskis ir K. Grinius liko savo šalyje.

Skirtingas požiūris į valstybės valdymą

K. Grinius, A. Smetona ir A. Stulginskis ne tik kad glaudžiai nebedradarbiavo, bet tarp jų galima įžvelgti ir nemažai skirtumų. Pirma, visi trys atstovavo skirtingoms ideologinėms srovėms: K. Grinius buvo varpininkas, Lietuvos demokratų partijos, po to valstiečių liaudininkų vienas iš lyderių; A. Smetona – Lietuvos demokratų partijos, Tautos pažangos partijos, ją pėrtvarkius į LTS – lyderis; A. Stulginskis – Lietuvos ūkininkų sąjungos, Lietuvos krikščionių demokratų partijos vienas iš lyderių. Todėl visi laikėsi skirtingo požiūrio į kai kuriuos valstybės valdymo reikalus. Tarkim, A. Stulginskis ir A. Smetona, būdami praktikuojantys katalikai, daug dėmesio skyrė religijai, buvo už tai, kad dvasininkai tvarkytų gimimo, vedybų, mirties reikalaus; o laisvamanis K. Grinius pasisakė už tai, kad žmonės turėtų pasirinkimo laisvę ir galėtų rinktis, pvz., kad jaunesni galėtų pasirinkti, kur nori tuoktis: bažnyčioje ar sudarant civilinę metrikaciją. K. Grinius buvo prieš privalomą tikybos mokymą šalies mokyklose. Antra, nepriklausomybės pradžioje, per rinkimų į Steigiamąjį Seimą kampaniją išsiskyrė jų požiūris į žemės reformą. A. Stulginskio ir K. Griniaus atstovaujamų partijų pažiūros buvo panašios: krikščionys demokratai siūlė savininkams palikti tik 80 ha, o kitą žemę nusavinti už simbolinį mokestį. K. Griniaus atstovaujami valstiečiai liaudininkai siūlė savininkams palikti 50 ha. Tačiau A. Smetona ir jo vadovaujama partija laikėsi nuostatos, kad privati nuosavybė yra šventa ir neliečiama, todėl pasisakė prieš stambios žemėvaldos naikinimą. Toks požiūris į žemės reformą, kai Lietuvoje tuo metu dauguma gyventojų buvo bežemiai ir mažžemiai valstiečiai, A. Smetonai ir jo partijai ilgam užtrenkė duris į demokratiškai renkamus Seimus. Tačiau A. Smetona, nepaisydamas visuomenės ir oponentų kritikos, nekeitė ne tik savo agrarinių, bet ir kitų pažiūrų. Jis išliko nuosaikus, nors ir labai nepopuliarus tarp tam tikrų visuomenės sluoksnių. Iš to galima spręsti, kad jam, kaip, beje, ir kitiems prezidentams, tuo metu daug ką reiškė atstovaujama ideologija. Dėl jos

šie prezidentai buvo pasiryžę nepriimti jiems siūlomų aukštų politinių postų ar sudaryti abejotinas koalicijas su kitomis politinėmis jėgomis. Tiesa, pasitaikydavo retų išimčių, kad kai kuriais klausimais požiūris pasikeisdavo. Tarkim, 1938–1940 m. krikščionys demokratai, tarp jų ir A. Stulginskis, kartu su K. Griniaus liaudininkais pasisakė už tai, kad Lietuvoje būtų įvesta civilinė metrikacija. Pakitusį požiūrį lėmė užsi-mezgusi glaudi krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų draugystė veikiant antismetoninėje koalicijoje „Ašis“. Trečia – „savitas“ požiūris į Lietuvos valdymo santvarką. K. Griniui demokratinė santvarka buvo idealas nuo veiklos varpininkų gretose iki paties gyvenimo pa-baigos emigracijoje. Išeivijoje rašytame jo testamente pažymėta, kad „Varpininkų sąjūdis, lietuvių Demokratų Partija, Lietuvos Valstiečių Sąjunga, Lietuvos Valstiečių Liaudininkų Sąjunga buvo ir tebėra mano politinės veiklos sambūriai. Jų nariai ir pasekėjai – mano bičiuliai ir mano kovos draugai.“⁹ Demokratinės idėjos buvo skelbiamos ne tik K. Griniaus kalbose, įvairiuose raštuose, bet ir konkrečiuose darbuose, einant Seimo nario pareigas (K. Grinius buvo išrinktas II Seimo nariu, 1925 m. birželio 20 d. už tai, kad gynė Konstituciją, tų laikų Seimo Pir-mininko Leono Bistro nurodymu jis ginkluotos policijos buvo išmestas iš Seimo posėdžio), ypač jam esant Prezidentu, kai Lietuvoje tikrąja to žodžio prasme įsigalėjo demokratinė santvarka. Tai labai imponavo jo bendražygiams¹⁰. Net ir pašalintas iš valdžios K. Grinius, kritikuodamas nedemokratinį valdymą, vylėsi, kad į Lietuvą grįš demokratinė santvarka, kurios pagrindinis bruožas – demokratiškai išrinktas de-mokratinis šalies parlamentas. Atsižvelgus į tai, K. Grinių būtų gali-ma lyginti su kelias kadencijas tarpukariu Čekoslovakiją valdžiausiu Prezidentu Tomášu Masaryku, kuris laikytas „demokratijos švyturiu“. Kita vertus, K. Grinius buvo pernelyg didelis idealistas, kuris kartu su

⁹ Eidintas, A. *Kazys Grinius*. Vilnius, 1993, p. 121–122.

¹⁰ Toliušis, Z. Pastangų ir vargų kronika. Mokytojai ir idėjos draugai. Varpininkai, demokratai, liaudininkai. Faktai, atsiminimai ir apmąstymai, 1956, t. 13. *VUB RS*, f. 87-28, l. 4.

M. Sleževičiumi ir kitais jo prezidentavimo laikotarpio valdžios atstovais nieko nedarė, kad būtų užbėgta valstybės perversmui už akių. Tikėta, kad politiniai oponentai nedrįs nuversti demokratinės santvarkos. Maža to, pernelyg naivus jis išliko ir įvykus valstybės perversmui: perversmininkams darant didelį spaudimą, jis priėmė sprendimą atsišaldinti iš Prezidento pareigų ir sutiko legalizuoti perversmo padarinius. Manyta, kad pasipriešinus perversmininkams gali kilti „vidaus karas“¹¹ ir juo galėtų pasinaudoti Lietuvos nepriklausomybės priešai, pirmiausia Lenkija.

Kitoks nei K. Griniaus, buvo A. Stulginskio ir A. Smetonos santykis su demokratine santvarka ir parlamentarizmu. Kaip sakyta, abu šie politiniai veikėjai – Vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto signatarai, daugelyje savo kalbų ir straipsnių negailėję gerų žodžių demokratinėi santvarkai. Tačiau kitaip jie elgėsi pradėję eiti Prezidento pareigas: A. Stulginskio valdymo laikais nors ir buvo skelbiama, kad Lietuva demokratinė valstybė, realiai šalyje galiojo nemažai demokratinų suvaržymų: išliko karo stovis, cenzūra, nebuvo galima laisvai rengti susirinkimų. Todėl iki K. Griniaus valdymo dalis 1922 m. demokratinės Lietuvos Konstitucijos nuostatų partiniame gyvenime buvo pažeidžiamos. Labai tikėtina, kad demokratinis suvaržymus daugiau lėmė ne tuometinio Prezidento A. Stulginskio priešiškus demokratijai, bet tokia krikščionių demokratų bloko pozicija, atsižvelgus į Lietuvos ir Lenkijos konfliktą dėl Vilniaus krašto. O A. Smetona elgėsi dar kitaip: opozicinėje spaudoje jis pažūrė daug kritikos dėl demokratinų laisvių suvaržymo (už išsakytą kritiką jo redaguojamame leidinyje A. Smetonai ne kartą teko mokėti pinigines baudas, trumpam net sėsti į areštinę). Nepatekęs net į kelis demokratinis Seimus, jis viešai smarkiai kritikavo parlamentinę santvarką, o svarbiausia – su savo partijos nariais nuo 1922 m. pabaigos iki 1923 m. pradžios brandino idėją, kaip nuversti demokratinę santvarką. Idėja realizuota 1926 m. gruodžio

¹¹ Būkime blaivūs: [vedamasis]. *Lietuvos žinios*. 1927, vas. 2, p. 1.

17 d. per Prezidento K. Griniaus 60 m. jubiliejų, kai grupė karininkų išvaikė posėdžiavusį demokratinį Seimą. Tada, perversmininkams padarius spaudimą, vietoj priverstinai atsistatydinusio K. Griniaus naujuoju Prezidentu, davus priesaiką, kad laikysis demokratinės Lietuvos Konstitucijos, buvo išrinktas A. Smetona. Krinta į akis tai, kad per perversmą A. Smetona ir A. Stulginskis kartu su savo partijomis veikė kaip sąmokslininkai, – po valstybės perversmo Seime krikščionių demokratų ir trijų tautininkų balsais, posėdyje nedalyvaut opozicijai, abu pasidalijo aukščiausius valdžios postus: A. Smetona buvo išrinktas Prezidentu, o A. Stulginskis – III Seimo Pirmininku. Kaip netrukus paaiškėjo, tikruoju laimėtoju tapo A. Smetona. Jau savo valdymo pradžioje jis ne kartą sulaužė šalies Konstituciją.

Prezidentų padėtis nelikus nepriklausomos Lietuvos

Per Antrąjį pasaulinį karą, atėjus didelių išbandymų metui, Lietuvos prezidentai elgėsi skirtingai. Kaip visiems žinoma, 1940 m. birželio viduryje Prezidentas A. Smetona, SSRS kariuomenei okupuojant Lietuvą, neįvardydamas net simbolinio protesto, pasitraukė į užsienį. Toks jo veiksmas labai prieštaringai vertinamas. Prezidento kritikai laikosi nuomonės, kad A. Smetonai trūko valios, ryžto, o tai, kad šalyje nebuvo demokratinės santvarkos, lėmė, kad tauta nebuvo pasirengusi galimai kitų valstybių agresijai. Nors istorikai nekelia klausimo „kas būtų buvę, jeigu...“, bet labai realu, kad K. Griniaus prezidentavimo laiku tauta nebūtų sulaukusi tokio liūdno likimo, kai okupacijos pradžioje valdžia, nors ir nesąmoningai, savo sprendimais labai pagelbėjo SSRS, – be didesnio vargo jai pavyko Lietuvą aneksuoti. Neaišku, kaip lemtingu momentu būtų pasielgęs A. Stulginskis. Praėjus metams nuo SSRS okupacijos, sovietų valdžios jis buvo represuotas. Tremtyje A. Stulginskis gyveno itin sunkiomis sąlygomis, jam buvo likęs bene vienintelis tikslas – išlikti gyvam (jam tai pavyko, o pokaryje ir grįžti iš tremties į LSSR). A. Smetona (1940–1944 m.) gyveno išeivijoje, tragiškai žuvo

Klivlande (JAV). K. Grinius, pirmąjį sovietmetį ir nacių okupaciją praleidęs Lietuvoje, 1944 m., baimindamasis sovietų okupacijos, pasitraukė į Vakarų. Pažymėtina, kad A. Smetona ir K. Grinius išėivijoje buvo labai skirtingai vertinami. Antai, 1947 m. K. Grinius, kartu su pabėgėlių grupe atvykęs į JAV, vietos spaudoje buvo įvardytas kaip buvęs Prezidentas. Jis labai palankiai vertinamas JAV lietuvių išėivijų. O A. Smetona išėivijoje bet kuria kaina siekė ir toliau būti veikiančiu Prezidentu. Jis niekaip nenorėjo suprasti, kad jo kaip Prezidento vaidmuo baigtas. Dėl tokių ambicijų A. Smetona sulaukė didelio lietuvių diplomatų nepasitenkinimo, dalis jų nuo 1940 m. veiklą tęsė kai kuriose valstybėse (ypač Prezidentui A. Smetonai kritikos negailėjo diplomatai Kazys Škirpa ir Povilas Žadeikis). Svarbu tai, kad A. Smetonos atvykimas į JAV sukėlė labai prieštarų pačių vietos lietuvių vertinimų. Viena vertus, tautininkams A. Smetona toliau liko itin gerbiamas Prezidentas (kartu surengtas Gruodžio perversmas). Užtektų priminti septintame dešimtmetyje JAV kilusią nemenką audrą, kai buvo išleista didelės apimties Aleksandro Merkelio knyga „Antanas Smetona“. K. Griniaus teigimu, „tautininkai savo propagandą apie „gruodžio 17-osios misiją“ permeta į Ameriką, ir aš jaučiu pareigą savo pareiškimu sukliudyti jų demagogiją“¹². Kita vertus, krikščionys demokratai, valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai A. Smetoną dėl jo veiksmų 1940 m., o ypač dėl beveik 14 metų trukusio autoritarinio valdymo vertino negatyviai. Blieka pridurti, kad artėjant Lietuvos atkūrimo šimtmečiui 2018 m. viešojoje erdvėje taip pat kilo didelių diskusijų svarstant, ar reikia Prezidentui A. Smetonai statyti paminklą. Panašu, kad paminklo statymas šiam Prezidentui gali prisidėti ne prie Lietuvos visuomenės sutaikymo, o labiau prie jos supriešinimo... Iš to galima spręsti, kad ir šiais laikais Lietuvos visuomenė savo prieškarinio prezidentus vertina skirtingai.

¹² Grinius, K. Apie 1926 metų gruodžio 17-os dienos perversmą. Eidintas, A. *Kazys Grinius*. Vilnius, 1993, p. 148.

Išvados

1. Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad A. Smetona, A. Stulginskis ir K. Grinius, nebūdami valdžioje, viešojoje erdvėje į pirmą vietą kėlė demokratines vertybes, tačiau tik vienintelis K. Grinius išrinktas Prezidentu kartu su III Seimo valdančiąja dauguma ir M. Sleževičiaus Vyriausybė savo skelbtas demokratines vertybes tikrąja to žodžio prasme pamėgino realizuoti. Galbūt todėl ir dabartiniai Lietuvos prezidentai savo valdymo pradžioje, siekdami parodyti tęstinumą, susijusį su „anų laikų Lietuva“, pirmiausia prisimena Prezidentą K. Grinių, o ne kitus prieškario prezidentus.

2. A. Smetona, A. Stulginskis ir K. Grinius – politikai, kurių bendradarbiavimas ar nebendravimas tarpusavyje buvo daugiau paremtas ne tiek nuoširdžia draugyste, kiek politinių interesų principu. Pasikeitusių sąlygomis buvę bendražygiai tapdavo oponentais ir mėginavo realizuoti užsibrėžtus tikslus. Toks jų elgesys patvirtina nuostatą, kad politikoje draugų nėra, yra tik interesai.

PRESIDENT KAZYS GRINIUS IN THE CONTEXT OF OTHER LITHUANIAN PRESIDENTS ANTANAS SMETONA AND ALEKSANDRAS STULGINSKIS

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Summary

Keywords: Kazys Grinius; Antanas Smetona; Aleksandras Stulginskis; president; seimas; party; constitution; opposition.

Quite a few solid research studies on presidents Antanas Smetona, Aleksandras Stulginskis and Kazys Grinius appeared over the past few years. They provide an

in-depth presentation of a number of details from the activities of these personalities. However, there is no study that would make an attempt to compare the three

presidents in respect of different criteria trying to trace their similarities and differences. This historiographic gap was a stimulus leading to a separate publication which the author himself considers open for debate. It is not a “comparative analysis” of the presidents (their comparison could only be symbolic considering that Smetona was in the president’s office for about 15 years; Stulginskis spent 6 years in this office, including the time when he served as an acting president; Grinius served for barely 6 months) but rather an attempt to make one. Therefore, the article is the first attempt in historiography to compare Lithuanian President Kazys Grinius in the context of other presidents of the period in question – Antanas Smetona and Aleksandras Stulginskis: it discusses the powers exercised by the Lithuanian president during the democratic and authoritarian periods of governance; it reveals the circumstances and motives of election of these personalities to the president’s office, the relations among the three presidents, their approach towards public governance and the position after

the forced elimination of the independent state of Lithuania from the map due to the aggression of the neighbouring countries.

The research leads to the conclusion that while they were not in power, Smetona, Stulginskis and Grinius publicly declared democratic values as their ultimate goal but Grinius was the only president who tried to put the declared democratic ideas to practice in the full sense of the word. Perhaps for this reason contemporary Lithuanian presidents willing to demonstrate the continuity of “Lithuania of those times” primarily refer to President Grinius rather than other pre-war presidents after they get elected to the office. It was determined that Smetona, Stulginskis and Grinius were those politicians whose cooperation or non-communication was not so much based on sincere friendship but on the principle of political interests. Due to the change of circumstances, the former brothers-in-arms would become opponents and try to achieve their goals. Their conduct only confirms the statement that there are no friends in politics, only interests.

Iteikta 2016 m. rugsėjo 21 d.